

RISKÓ KATA*
„... CSAK A SZÍVÉBŐL EREDŐ ÉKESSÉGEKET RAKTA RÁ”
100 éve halt meg id. Banda Marci (1867–1924)

1903 őszén a Népszínház nagyszabású rendezvénysorozatot szervezett az év márciusában elhunyt primás és nótaszerző, Dankó Pista emlékére és egy őt ábrázoló szobor felállítására.* A program gerincét Dankó cigány népeletből vett témájú népszínműve alkotta, melyet a szerző a halála előtt nyújtott be a intézménynek. A felvonások közötti szünetekben Dankó nótáit kívánták előadni.¹ A terv hamarosan cigányzenekarok versenyével egészült ki.² A szeptemberben megvalósult és a korabeli sajtóban részletesen dokumentált programot hamar a cigánymuzsikusok,³ illetve a magyar népdal, egyben a magyar kultúra megbecsülésére irányuló törekvésként üdvözölték – a „magyar népdal” kifejezés itt 19. szóhasználat szerint, közkedvelt népies dalként, magyarnótaként értendő.⁴ Nem kevesebb mint harmincöt cigányzenekar jelent meg Budapestről és az ország különböző városaiból, és a tizenhat estére nyúló verseny a cigányzene ünnepe lett. A neves tagokból álló zsűri végső bírálatát, melyet Molnár Géza, a Zeneakadémia tanára fogalmazott, több újság teljes terjedelmében közölte. Eszerint az értékelő bizottság aranyéremmel tüntette ki „Balogh Károlyt, a zenekara jeles szervezéséért, Banda Marczit, magyaros szellemben és nagy ízléssel előadott népdalaiért. Berkes Bélát, élénk és kellemes előadásáért. Farkas Palit, nagyon finoman árnyalt játékaért. Hamza Miskát, tömör, jellegzetes előadásáért. Kiss Jancsit, igen biztos összjátékaért. Kóczé Antalt, művészi hegedűjátékaért. Lukács Károlyt, kitűnő harmonizálásért. Magyary testvéreket, zamatos és fegyelmezett előadásért. Pege Károlyt, értelmes, szabatos felfogásáért. Rácz Gyulát, lelkes előadásért. Rácz Palit, a régibb népzenei hagyományok megőrzésért. Rácz Laczit, érdekes

* A szerző a HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet tudományos munkatársa. Kutatásait jelenleg a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az NKFIH 142100 pályázat támogatásával végzi.

¹ Dankó Pista hátrahagyott népszínműve. *Pesti Napló*, LIV. évf. 148. sz. (1903. V. 31.) 13. A tanulmányban felhasznált sajtóforrások kutatása az Arcanum Újságok (<https://adt.arcanum.com/hu/>) és a Hungaricana Közgyűjteményi portál (<https://www.hungaricana.hu/hu/>) gyűjteménye alapján készült.

² A Népszínház jövő saisonja. *Független Magyarország*, II. évf. 462. sz. (1903. VII. 1.) 18.

³ Országos cigányzene-verseny. *Budapesti Napló*, VIII. évf. 226. sz. (1903. VIII. 20.) 8.

⁴ Cigányok a színpadon. *Alkotmány*, VIII. évf. 197. sz. (1903. VIII. 20.) 11. Lásd még: A Népszínház jövő saisonja, i. m.

temperamentumáért. Sovánka Nándort, rendkívüli technikai fejlettségéért. Vörös Eleket, zenekarának gondos összeállításáért.”⁵ Banda Marci „*tiszta, nemes és magyaros hevülete, szívhez szóló közvetlett költészete*”, Kóczé Antal „*nagy meglepetést keltő virtuózsága és szellemessége*” arra indította a zsűrit, hogy e két primást egyfajta nagydíjjal az aranyérmesek közül is kiemelje.⁶

A korabeli cigányzenei vonatkozású sajtóbeszámolók túlnyomórészt a zenészek működésének napi híreire, életrajzi eseményekre, anekdotákra szorítkoznak. Ritkán értékelik magát a produkciót, az előadásmódot, és ha mégis, igen szűkszavúan teszik azt. Egy-egy primáshoz ugyanakkor bizonyos következetességgel kapcsolódnak a cigányzenei verseny eredményéhez hasonló, vagy alig bővebb jellemzések, egyfajta képet adva az adott muzsikusz egyéniségéről, előadói stílusának sajátosságairól. A 20. század elején készített, kereskedelmi célú gramofonlemezek, melyek a legnevesebb cigányzenészek számos felvételét őrzik, szintén arról tanúskodnak, hogy a muzsikuszok más-más módon adták elő a jól ismert dallamokat, a közönség pedig ebben a sokféleségben a cigányzene gazdagságát láthatta. A fennmaradt hangfelvételeken gyakran felfedezhetők azok az előadásmódbeli sajátosságok, amelyekre a zenei szempontból nem feltétlenül szakszerű leírások utalhattak.⁷ Természetesen a hanglemezokről sem ismerhetjük meg a korabeli cigányzenét a maga valójában, hiszen a hangfelvétel technikai lehetőségei még igen korlátozottak voltak, a stúdiókörülményekből és a behatárolt időkeretből eredően pedig a cigányzenének éppen legjellemzőbb vonásai, az előadás szabadsága és a zenészeknek a közönségre való reagálása tűnnek el. Segítségükkel mégis közelebb kerülhetünk annak megértéséhez, hogy mivel gyakorolhattak oly nagy hatást hallgatóságukra az olyan primások, mint például a nagy cigányzene-versenyen a játékának magyaros szelleméért kitüntetett Banda Marci.

⁵ A cigányverseny kitüntetései. *Független Magyarország*, II. évf. 552. sz. (1903. IX. 30.) 14.; A cigányverseny győztesei. *Pesti Napló* LIV. évf. 267. sz. (1903. IX. 30.) 15.

⁶ A cigányverseny kitüntetései, i.m.

⁷ E témához lásd Riskó Kata: Primásegységsek a cigányzene ünnepén. In Hajnáczy Tamás (szerk.): *A cigányzene és a zenész cigány alakváltozásai. Történelmi, társadalmi és kulturális metszetek a 19-20. századból*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2023. 355–407.

1. kép. Banda Marci. Markó Miklós: *Czigányzenészek albuma*, 63.

Id. Banda Marci élete

Id. Banda Marci 1847-ben született Vácon. Mihály nevű apját Markó Miklós a *Czigányzenészek albuma* című könyvében Bihari János cigánybandájának tagjaként említette.⁸ Valószínűbb azonban a Vác történetét még az 1880-as években könyvsorozatban ismertető Karcsú Antal Arzén (1827–1893) váci ferences rendfőnök állítása, amely szerint Banda anyai nagyapja, Balás János volt az 1827-ben elhunyt híres cigányzenész és zeneszerző segédprímása.⁹ Egy interjú szerint Banda Marci szülei korán, a prímás nyolc éves korában meghaltak, ezután Banda úgy próbált magán segíteni, hogy béreseknak és parasztoknak hegedült.¹⁰ Később, a fővárosban Rácz Pál magához vette, és Banda évekig az ő zenekarában játszott,¹¹ Karcsú szerint többek között

⁸ Markó Miklós: *Czigányzenészek albuma*. Budapest: Markó Miklós, 1896. 63.

⁹ Karcsú Antal Arzén: *Vác város története 9. Az iskolák, intézetek, egyletek, kórházak, nyomdák, kereskedelem és ipar*. Vác, 1888, 461. Balázs János 1880-ban, 95 évesen halt meg Vácon. Lásd Napi Hírek. *Pesti Hírlap*, II. évf. 268. sz. (1880. IX. 27.) 5–6., ide: 5.

¹⁰ Nemeskéri Kiss József: Banda Marci. *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf. 231. sz. (1911. szeptember 29.) 2–3. A cikk szerint Banda ekkor hatvanhat évesnek mondta magát, apját pedig szegény klarinétosnak nevezte.

¹¹ Uott.

Szentpéterváron, Varsóban, Lembergben, Krakkóban is járt velük.¹²

Markó úgy tudja, hogy Banda Marci 1867-ben alapított saját zenekart Vácott.¹³ 1871 tavaszán a *Pester Lloyd* több alkalommal hirdette a váci Banda Márton és zenekara fellépéseit a pesti Károly-körút és a Király utca sarkán álló Orczy-házban működő vendéglőben.¹⁴ Későbbi cikkek szívesen emlegették, hogy a primás ugyanebben az évben Vácott, a hadgyakorlatok alkalmával József főhercegnél is sikert aratott muzsikájával.¹⁵ 1881-ben a *Váci Közlöny* hírt adott arról, hogy egy új pap első miséjét követő vacsorán és mulatságon Banda Márton zenélt,¹⁶ ettől kezdve a lap, illetve a *Váci Hírlap* cikkeiből időről időre értesülünk Banda váci működéséről. Egy-egy vendéglő vagy kávéház Banda és zenekara rendszeres fellépését hirdette,¹⁷ emellett a muzsikások a helyi közélet legkülönbözőbb eseményein szolgáltattak zenét. Muzsikáltak ipartársulati táncmulatságon,¹⁸ tűzoltóegylet estélyén,¹⁹ legényegylet jubileumi ebédjén,²⁰ korcsolyapálya²¹ vagy kávéház megnyitásán,²² izraelita lakodalomban,²³ de játszották népszínművek zenekíséretét is a katolikus legényegylet népes városi közönséget vonzó előadásain.²⁴ Banda Marci zenélt – „folyton tüzesen és kedvvel”²⁵ – az újonnan megválasztott alispán, illetve a jubiláló püspök tiszteletére adott ebéden,²⁶ és ő húzta a Rákóczi-indulót azon az ünnepségen, melynek során a kegyesrendi templom új tornyaira felhelyezték a keresztet.²⁷ Arról is

¹² Karcsú, *Vác város története* 9., i.m., 461.

¹³ Markó, *Czigányzenészek albuma*, i.m. 68.

¹⁴ Első alkalommal: *Pester Lloyd*, XVIII. évf. 60. sz. (1871. III. 14.) 6. A hirdetésekben szalonnak nevezett, cigányzenekaroknak rendszeresen helyet adó intézmény jellegéről lásd a *Pester Lloyd*, X. évf. 71. sz. (1863. III. 28.) 3. oldalon található hirdetést.

¹⁵ Első alkalommal: Banda Marcziról. *Váci Közlöny*, XIV. évf. 8. sz. (1892. február 21.) 2.

¹⁶ Első mise. *Váci Közlöny*, III. évf. 32. sz. (1881. VIII. 7.) 4.

¹⁷ Kert megnyitás. *Váci Közlöny*, VIII. évf. 23. sz. (1886. VI. 6.) 3.; Zeneestély. *Váci Közlöny*, IX. évf. 29. sz. (1887. VII. 17.) 3.

¹⁸ A váci általános ipartársulat. *Váci Közlöny*, VIII. évf. 2. sz. (1886. január 10.) 3.

¹⁹ Millmann Géza. *Váci Közlöny*, VII. évf. 48. sz. (1885. XI. 29.) 3.

²⁰ A „Váci Kath. Legényegylet” jubileuma. *Váci Hírlap*, II. évf. 22. sz. (1888. V. 27.) 4.

²¹ A derecskei korcsolyapálya megnyitása. *Váci Közlöny*, IX. évf. 1. sz. (1887. I. 2.) 3.

²² Kávéház megnyitás. *Váci Közlöny*, IV. évf. 32. sz. (1882. VIII. 6.) 4.

²³ Hármaskorcsolya lakodalom. *Váci Közlöny*, IV. évf. 12. sz. (1882. III. 19.) 3.

²⁴ Várkonyi: Színelőadás. *Váci Közlöny*, IX. évf. 41. sz. (1887. X. 9.) 3.; Színelőadás. *Váci Közlöny*, X. évf. 6. sz. (1888. II. 5.) 2.

²⁵ Társas ebéd. *Váci Hírlap*, I. évf. 11. sz. (1887. IX. 11.) 3.

²⁶ Karcsú Antal Arzén: *Vác város története* 5. A váci egyházmegye általános, s a püspöki lakok története és a püspökök életrajzai az első főpásztortól Peitler Antal Józsefig bezárólag. Vác, 1885. 254–255.

²⁷ A keresztfeltevési ünnepély. *Váci Közlöny*, VIII. évf. 33. sz. (1886. VIII. 15.) 2.

értesülünk, hogy a primás egy helyi polgár gyászmenetét kísérte zenéjével.²⁸ Muzsikált a környező településeken, így Nagymaroson többek között a fővárosi nyaralók estélyén,²⁹ egy esztergomi kávéházban,³⁰ Gödöllőn a járási jegyzők javára rendezett bálon,³¹ a visegrádi „Korona” vendéglőben,³² és a fővárosi iparoskör esztergomi vagy váci kirándulásain.³³ Rákos-Palotán bandájával egy egyleti jótékonyági nyári mulatságot nyitó sétahangversenyen lépett fel a Stubenrauch-ezred zenekara mellett.³⁴ A primást nemcsak a zene kapcsán, hanem jótékony célú adakozás támogatójaként is megemlézték a lapok.³⁵

Banda fővárosi szerepléseiről szintén 1881-től kezdve hallunk újra. Az év farsangján a pesti nemzeti dalkör jelmezes mulatságán „*a táncdarabokat Banda Márton, Rácz Pali nevelt fia húzta, kit a rendezőség Vácról hozatott le ez estélyre.*”³⁶ Júliusban „*Banda Marci váci cigány jó zenéje*” mellett járták a csárdást a budapesti kereskedő ifjak a városligeti táncestélyükön, és Banda játszott a tánchoz a pesti nemzeti dalkör ugyanott tartott dalestélyét követő mulatságon.³⁷ 1889-ben a nyári szezonban a primás Budapesten tartózkodott, hangversenyt is szervezett Rácz Pali síremléke javára, amire állítólag sok cigányzenész jött vidékről.³⁸ Hamarosan a fővárosba költözött. A következő év márciusának végén Banda Marcit úgy emlegetik, mint aki nem sokkal korábban került Budapestre,³⁹ és ezt a *Váci Közlöny* egy-egy májusi, júniusi

²⁸ Temetés. *Váci Közlöny*, VIII. évf. 32. sz. (1886. VIII. 8.) 2.

²⁹ Banda Márton. *Váci Közlöny*, III. évf. 37. sz. (1881. IX. 11.) 3.; Jótékony vigalom. *Esztergom és Vidéke*, VI. évf. 67. sz. (1884. VIII. 20.) 4.; Nagy Maroson. *Esztergom és Vidéke*, VIII. évf. 67. sz. (1886. VIII. 22.) 3.

³⁰ Banda Márton. *Esztergom és Vidéke*, VI. évf., 71. sz. (1884. IX. 4.) 3.

³¹ Vidéki farsang. *Fővárosi Lapok*, XXI. évf. 38. sz. (1884. II. 14.) 249.

³² Hangverseny Visegrádon. *Váci Közlöny*, VIII. évf. 35. sz. (1886. VIII. 29.) 3.

³³ A kirándulás. *Esztergom és Vidéke*, IV. évf. 42. sz. (1882. V. 25.) 2–3.; Kirándulás. *Váci Hírlap*, II. évf. 24. sz. (1888. VI. 10.) 2–3.

³⁴ A gyermek-menhely-egylet. *Fővárosi Lapok*, XXI. évf. 134. sz. (1884. június 7.) 876.

³⁵ Nemes tett. *Váci Közlöny*, X. évf. 25. sz. (1888. VI. 17.) 2.

³⁶ A pesti nemzeti dalkör bohócestélye. *Fővárosi Lapok*, XVIII. évf. 36. sz. (1881. II. 15.) 188–189. Lásd még Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében 1776–1903*. Budapest: Nap Kiadó, 2004. 275.

³⁷ Nyári mulatságok. *Fővárosi Lapok*, XVIII. évf. 147. sz. (1881. július 1.) 859.; Rövid hírek. *Fővárosi Lapok*, XVIII. évf. 154. sz. (1881. VII. 9.) 901.; A pesti nemzeti dalkör. *Függetlenség*, II. évf. 196. (1881. VII. 18.) 2.

³⁸ Banda Marci hálája. *Váci Közlöny*, XI. évf. 30. sz. (1889. VII. 28.) 3., ill. Sárosi, A *cigányzenekar múltja*, i.m., 320.

³⁹ Bandák versenye. *Kolozsvár*, IV. évf. 71. sz. (1890. III. 27.) 3.; Czigány-hangverseny. *Vasárnapi Ujság*, XXXVII. évf. 13. sz. (1890. III. 30.) 212.; Toborzó: Czigányhangverseny. *A Hét*, I. évf. 13. sz. (1890. III. 30.) 208–209., ide: 208.

cikkének sajnálkozó megjegyzése is alátámasztja.⁴⁰ Később egy-egy nagyobb rendezvényen, egyre inkább eseményszámba menő fellépésen játszott újra Vácott.⁴¹ Budapesti letelepedését bizonyára az alább részletesebben tárgyalt sikere is segítette az 1890. március 25-én Radics Vilmostal, Rácz Palival, Berkes Bélával, Bunkó Miklóssal együtt a Vigadóban tartott cigányzene-hangversenyen, amit részben szintén Rácz Pál síremléke javára rendeztek.⁴²

Banda Marcit igen hamar a főváros egyik legjobb, legkedveltebb primásaként tartották számon. Már 1891-ben ezt a megállapítást olvashatjuk a *Pesti Hírlap* szerkesztői üzenetei közt: „*Budapest első cigánybandájának pedig ez idő szerint Radics Béla bandáját tartják. Sokan ellenben Banda Marci vonójára esküsznek.*”⁴³ 1892-ben a „szegény gyermekkert-egylet” Erzsébet téri rózsáünnepélyének sikeréről katonazene és cigányzene, jótékonyági vásár, tombola és tűzijáték mellett cigányzene-verseny is gondoskodott.⁴⁴ A Popper Dávid elnökölte zsűri, amelyben Erkel Sándor, id. Ábrányi Kornél és Szentirmay Elemér is helyet foglalt, az öt banda közül Rácz Laciénak ítélte az első, Banda Marcinak a második díjat.⁴⁵ Az 1890-es és 1900-as években Banda Marci a legkülönbözőbb egyesületi, tisztviselői, kereskedelmi, iparosbálok, nyári multságokon, műkedvelő hangversenyeket vagy hasonló eseményt követő táncokon szolgáltatta a zenét. Ezek között volt olyan is, mint Horánszky Nándor képviselő évfordulós ünnepélése,⁴⁶ egy miniszteri tanácsos jubileuma alkalmából rendezett négyszáz fős vacsora,⁴⁷ a gróf Zichy Károly és gróf Karátsonyi Ilona esküvőjét követő ebéd,⁴⁸ vagy a gróf Széchenyi Béla által szervezett kirándulás, melynek végén az arisztokrata társaságot Banda Marci bandája és egy kirendelt cukrász várta

⁴⁰ Térzene. *Váci Közlöny*, XII. évf. 19. sz. (1890. V. 11.) 3.; Nemó: A Csuka. *Váci Közlöny*, XII. évf. 25. sz. (1890. VI. 22.) 1. Lásd még: Sárosi, *A cigányzenekar múltja*, i.m., 276.

⁴¹ Kemény Gusztáv jubileuma. *Váci Közlöny*, XIV. évf. 21. sz. (1892. V. 22.) 1–3., ide: 3.; A „Váci Első Ált. Ipartársulat”. *Váci Közlöny*, XVII. évf. 4. sz. (1895. I. 27. 27.) 2.; Banda Marci itthon. *Váci Hírlap*, XIII. évf. 20. sz. (1899. V. 14.) 3.

⁴² Nagy cigányhangverseny. *Budapesti Hírlap*, X. évf. 80. sz. (1890. III. 22.) 9.; Cigányhangverseny a Vigadóban. *Pesti Hírlap*, XII. évf. 84. sz. (1890. III. 26.) 2.

⁴³ Szerkesztői üzenetek. *Pesti Hírlap*, XIII. évf. 96. sz. (1891. IV. 8.) 11.

⁴⁴ Rózsa ünnepély. *Nemzet*, XI. évf. 3500 (146). sz. (1892. V. 26.) 5.; Rózsaünnepély. *Pesti Hírlap*, XIV. évf. 146. sz. (1892. V. 26.) 9.

⁴⁵ Gyönyörű májusi nap. *Zenelap*, VII. évf. 10. sz. (1892. VI. 14.) 6.

⁴⁶ Horánszky ünnepélése. *Budapesti Hírlap*, XVII. évf. 82. sz. (1897. III. 23.) 5–6., ide: 5.

⁴⁷ Bedő Albert ünnepélése. *Pesti Napló*, XLIV. évf. 69. sz. (1893. III. 5.) 4–5., ide: 5.

⁴⁸ Főúri nász. *Fővárosi Lapok*, XXX. évf. 283. sz. (1893. X. 13.) 2319.

a máriaremetei Anna-kápolnánál.⁴⁹ Egy-egy közéleti személyiség temetésén a primás a gyászmenetet kísérte zenéjével,⁵⁰ a Függetlenségi Párt lakomáján pedig Rákóczi-dallamokkal keltett nagy hatást.⁵¹ Népszerűségének tükré, hogy 1895-ben Klökner Ede *Banda Marci műsora* címmel jelentetett meg nótagyűjteményt.

A bálokon természetesen nem csak magyar dallamokat, csárdásokat kellett húznia. A báli tudósítások rendszeresen beszámolnak arról, hány pár táncolta a francia négyest, és a Banda által kísért események kapcsán is megemlíti egy-egy új mazur bemutatását,⁵² az eljárt polkákat, valcereket,⁵³ vagy bosztont.⁵⁴ A cigánymuzsikuskor gyakran képzett zenésztől tanulták ezeket. Tragor Ignác szerint például a Vácra tanítóskodó Tariczky Ferenc zeneszerző saját, cigányzenekarra írt hangszeres letéteiből tanította Banda Marci bandáját divatos táncokra.⁵⁵ Ez azonban elsősorban az igény diktálta kényszer volt. A *Pesti Hírlap* cikkírója éppen Banda Marcit hozta példának arról írva, hogy a nem magyar dallamokat még a legkiválóbb cigányzenészek sem tudják megfelelő színvonalon előadni.⁵⁶ Olykor arról értesülünk, hogy a cigányzenekar mellett más együttes, általában katonazenekar szerepelt, ami az alkalom rangját tükrözheti, de rétegizlésre is vallhat. Jellemző volt ez a felállás a malomhivatalnokok bálján, a nagyszabású vendéglős-bálokon,⁵⁷ kereskedőbálon,⁵⁸ mézsárosbálokon.⁵⁹ Bizonyos híradások – mint a császárfürdői Anna-bálé, operabálké, a kávéosok báljáé⁶⁰ vagy egy a szanatóriumok javára tartott, számos arisztokratát is vendégül látó bálé –

⁴⁹ Kiránduló mánás-társaság. *Pesti Hírlap*, XIII. évf. 133. sz. (1891. V. 15.) 6.

⁵⁰ Temetések. *Budapest*, XXVIII. évf. 105. sz. (1904. IV. 15.) 7–8., ide: 8.; Bartha Miklós halála. *Magyar Nemzet*, XXIV. évf. 255. sz. (1905. X. 22.) 5.

⁵¹ Ünnepi lakomák. *Budapesti Hírlap*, XIII. évf. 75. sz. (1893. III. 16.) 4.

⁵² A fővárosban. *Pesti Hírlap*, VIII. évf. 30. sz. (1886. I. 30.) 12.

⁵³ Az alagi pavilonban. *Vadász- és Verseny-Lap*, XLVI. évf. 60. sz. (1902. VII. 25.) 386.

⁵⁴ Otthon-est. *Budapesti Hírlap*, XXII. évf. 54. sz. (1902. II. 24.) 3.

⁵⁵ Tragor Ignác (szerk.): *Vác az előadó művészetekben*. Váci könyvek 10. Vác: Váci Múzeum-Egyesület, 1934. 103.

⁵⁶ -ss.: A muzsikuskor cigányokról. *Pesti Hírlap*, XXIX. évf. 143. sz. (1907. VI. 16.) 38–39., ide: 38.

⁵⁷ Malom-bál. *Pesti Napló*, L. évf. 50. sz. (1899. II. 19.) 11.; Vendéglős-bál. *Pesti Napló*, L. évf. 60. sz. (1899. III. 1.) 12–13.; A vendéglősök bálja. *Pesti Hírlap*, XXV. évf. 63. sz. (1903. III. 5.) 10.

⁵⁸ A fővárosi tisztviselők bálja. *Az Ujság*, IV. évf. 62. sz. (1906. 4.) 13.

⁵⁹ Farsang. *Nemzet*, IX. évf. 2990 (23.) sz. (1890. I. 24.) 6.; Farsang. *Pesti Hírlap*, XIII. évf. 15. sz. (1891. I. 15.) 5.; Budapesti hentes-bál. *Mézsárosok és Hentesek Lapja*, VI. évf. 11. sz. (1898. III. 11.) 14.

⁶⁰ Kávéos-bál. *Az Ujság*, IX. évf. 45. sz. (1911. II. 22.) 19.

egyértelművé teszik, hogy ha katonazenekar is volt a cigányzenekar mellett, akkor előbbi a keringőket, körtáncokat, azaz nyugat-európai mintájú társastáncokat, utóbbi a csárdásokat játszotta.⁶¹ Nem feltétlenül tartották ugyanakkor szükségesnek a kétféle zenekar jelenlétét, az Országos Kaszinó több száz fős bálján például tudomásunk szerint három cigányzenekar játszott, nevezetesen a Berkes Béláé, a Radics Béláé és a Banda Marcié.⁶²

Az 1903-as cigányversenyéről hírt adó cikkek egyike Ráczi Laci és Banda Marci kapcsán utalt arra, hogy míg Berkes Béla, Balogh Károly és Radics Béla csak hotelek éttermeiben és báltermekben játszott, Ráczi és Banda kávéházakban is muzsikált, ahol szélesebb rétegek ismerhették meg őket.⁶³ Banda Marci pályájának egyik fontos helyszíne volt az Andrassy úti Budapest kávéház, az intézmény rendszeresen hirdette a primás fellépését az 1890-es években. Később a Metropole szálló étterme volt Banda fő működési helye. 1902 végétől kezdve folyamatosan vannak adataink arra, hogy esténként ott muzsikált, és ezzel egybecseng, hogy egy 1912-es hirdetés szerint tíz év után szerződött a Metropole-ból az Ostende kávéházba⁶⁴ – ettől függetlenül egészen 1917-ig játszott a Metropole-ban. Időszakosan más helyeken is fellépett, például 1905-ben három hónapon át Ehm Jánosnak a Nemzeti Színház bérházában működő éttermében, ahonnan a Telefon Hírmondó közvetítette a játékát.⁶⁵

⁶¹ A császárfürdői Anna-bál. *Pesti Napló*, XLII. évf. 209. sz. (1890. VII. 31.) 3.; Szanatórium-bál. *Magyar Nemzet*, XX. évf. 46. sz. (1901. II. 15.) 13.; Operabál. *Magyar Nemzet*, XXI. évf. 17. sz. (1902. I. 19.) 12.; Álarcos Operabál. *Pesti Napló*, LV. évf. 24. sz. (1904. I. 24.) 14.; Álarcos bál az Operában. *Budapesti Hírlap*, 24. évf. 33. sz. (1904. II. 2.) 11.; Törley József estélye. *Pesti Hírlap*, XXIX. évf.

125. sz. (1907. V. 26.) 10.; Meghívó. *Vendéglősök Lapja*, XXVII. évf. 3. sz. (1911. február 5.) 6.; A mi bálunk. *Vendéglősök Lapja*, XXX. évf. 6. sz. (1914. III. 20.) 3–4., ide: 3.

⁶² Az országos kaszinó kalikó-bálja. *Pesti Hírlap*, XXII. évf. 5. sz. (1900. I. 6.) 7.

⁶³ b. l.: Czigányverseny. *Független Magyarország*, II. évf. 535. sz. (1903. IX. 13.) 12.

⁶⁴ *Az Ujság*, X. évf. 161. sz. (1912. VII. 9.) 33.

⁶⁵ Először: Cigányzene a Telefon Hírmondóban. *Pesti Napló*, LVI. évf. 177. sz. (1905. VI. 29.) 18.

2. kép. Banda Marci aláírása egy 1890-es adásvételi szerződésen.

Budapest Főváros Levéltára, HU BFL - VII.173.a - 1890 – 1632.

Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/471923/>

Banda Marci hírneve ellenére keveset olvashatunk országon belüli és külföldi útjairól. 1887-ben a váczi tűzoltó-testülettel együtt Fiumébe utazott zenekarával.⁶⁶ Tudjuk, hogy 1893-ban a pozsonyi vívőegyesület a báljára vitette,⁶⁷ és hogy a bécsi magyaregylet is őt szerződtette fényes estélyére.⁶⁸ 1895- 1896-ban muzsikált Hunyad vármegyében és Aradon,⁶⁹ 1909-ben pedig arról értesülünk, hogy Nyíregyházára hívták, majd onnan Kolozsvárra ment tovább.⁷⁰ 1895-ben a *Fővárosi Lapok* állítólagos odesszai meghívására utalt.⁷¹ Négy évvel később Szentpétervárra, illetve a következő évi párizsi világkiállításra készült,⁷² sőt egy cikk Amerikát is említette úticéljaként.⁷³ 1906-ban a Putzer-vendéglő mint külföldi útjáról hazatérőt hirdette, erről az útról azonban nem tudunk többet,⁷⁴ mint ahogy a bizonyos nekrológjaiban említett varsói és koppenhágai tartózkodásairól sem.⁷⁵

⁶⁶ A tűzoltók Fiumében. *Váci Közlöny*, IX. évf. 33. sz. (1887. VIII. 14.) 2–3.; A szerencsés megérkezés. *Váci Közlöny*, IX. évf. 35. sz. (1887. VIII. 28.) 3.

⁶⁷ A pozsonyi vívőegyesület estélye. *Fővárosi Lapok*, XXX. évf. 50. sz. (1893. február 19.) 421.

⁶⁸ Magyarok estélye Bécsben. *Fővárosi Lapok*, XXX. évf. 53. sz. (1893. II. 22.) 446.

⁶⁹ Hunyadvármegye bálja. *Kolozsvár*, IX. évf. 17. sz. (1895. I. 21.) 3.; Vármegyebál Déván. *Kolozsvár*, X. évf. 22. sz. (1896. I. 28.) 2.; Sárosi, *A cigányzenekar múltja*, i.m., 353, 360.

⁷⁰ Kert megnyitás a Pannoniában. *Nyírvidék*, XXX. évf. 28. sz. (1909. VII. 11.) 4.;

Mindenféle. *Ellenzék*, XXX. évf. 157. sz. (1909. VII. 16.) 3–4., ide: 3.

⁷¹ A magyar nyirettyű hírneve. *Fővárosi Lapok*, XXXII. évf. 103. sz. (1895. IV. 14.) 1186.

⁷² Banda Marci itthon, i.m.

⁷³ Banda Marci külföldön. *Váci Hírlap*, XIII. évf. 19. sz. (1899. V. 7.) 4.

⁷⁴ *Magyarország*, XIII. évf. 193. sz. (1906. VIII. 10.) 13.

⁷⁵ Meghalt Banda Marci, a régi magyar világ leghíresebb cigányprímása. *Pesti Napló*,

A hírlapok a megfogalmazáson némileg derülve, de meleg hangon közölték 1913-ban, hogy a király „*idősb Banda Márton népzeneésznek, a magyar zene művelése és fejlesztése körül szerzett érdemei elismeréséül*” – cigányzenészek között elsőként – arany érdemkeresztet adományozott.⁷⁶ Az *Ujság* ez alkalomból a tizenegy tagú együttes tagjait is felsorolta: Banda Marci mellett két prím, két kontra, brácsa, kisbőgő, nagybőgő, két cimbalom, tárogató, klarinét tartozott a zenekarhoz, a zenészek közül négy volt Banda Marci fia.⁷⁷ Ifj. Banda Marci ekkor már önállóan működött, apja a hirdetésekben gyakran „*öreg Banda Marci*”-ként vagy id. Banda Marciként szerepelt, de a két muzsikus nem mindig különböztethető meg egyértelműen a sajtóban. Noha az 1914-ben megjelent *Tolnai Világlexikona* szerint a közvélemény Kóczé Antal és Sovánka Nándor mellett Banda Marcit tekintette a legjobb prímásnak,⁷⁸ az 1910-es években ritkábban kapunk hírt bálokban való muzsikálásairól. Már 1911-ben úgy említette a prímásta *Világ*, mint aki „*most már csak akkor fogja a hegedűt a kezébe, ha megszállja valamelyik régi magyar nóta melanchóliája.*”⁷⁹ Ugyanekkor Nemeskéri Kiss József arra utalt, hogy Banda Marci a közönség igényének változását, az új zenei divatokat nem akarja követni, mondván, „*nincs érzésem hozzá*”.⁸⁰ Utolsó éveiben vejével, váci Kiss Lajossal közös zenekarral tüntették fel különböző éttermek, főleg az Attila úti Bellevue hirdetéseiben. A lóversenyen és kártyán elszegényedett muzsikus 1924 december 29-én bekövetkezett halálakor több cikk említette, hogy Banda Marci a megelőző években már lényegében visszavonult,⁸¹ amiben Az *Ujság* szerint közrejátszott a jazz és a shimmy eluralkodása, továbbá az a tény, hogy Banda pártfogói közül több az ekkor már elszakított országrészekben élt.⁸²

LXXV. évf. 278. sz. (1924. XII. 30.) 13.; Meghalt Banda Marci, a magyar nóta fejedelme. *Magyarország*, XXXI. évf.

279. sz. (1924. XII. 31.) 6.

⁷⁶ Kitüntetések. *Hivatalos Közlöny*, XXI. évf. 6. sz. (1913. III. 15.) 137.

⁷⁷ Ifj. A nótakirálynál. *Az Ujság*, XI. évf. 63. sz. (1913. III. 14.) 12.

⁷⁸ Bethlen Pál: Cigányok. In *Tolnai Világlexikona 5. Brüsszel-től címer-ig*. Budapest: Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat, 1914. 597–615., ide: 614.

⁷⁹ A pesti utca. *Világ*, II. évf. 66. sz. (1911. III. 18.) 10.

⁸⁰ Nemeskéri Kiss, Banda Marci, i.m.

⁸¹ Meghalt Banda Marci, a magyar nóta fejedelme, i.m.

⁸² Vásárhelyi Gyula: Öreg Banda Marci elárvult bandájánál. *Az Ujság*, XXII. évf. 279. sz. (1924. XII. 31.) 4. A jazz és shimmy iránti ellenszenvére utal az *Új Barázda* is. Meghalt a magyar nóta fejedelme. *Új Barázda*, VI. évf. 280. sz. (1924. XII. 31.) 3.

Id. Banda Marci előadói stílusa

Banda Marci játékstílusának magyarosságát, régebbi hagyományt megtartó cifrázatlan egyszerűségét budapesti működésének kezdetétől emlegették. 1890-ben a Vigadóban tartott jótékonyági hangversenyen a Rákóczi-induló és népdalok mellett Valéria-keringő, Strauss-keringő és operarészletek szólaltak meg, mégis nótákkal aratott feltűnő sikert Rácz Pali és Banda Marci.⁸³ Utóbbi a *Cserebogár, sárga cserebogár...* kezdetű, már a 19. század első felében kedvelt, több népszínmű révén is széles körben ismertté vált⁸⁴ népies dalt húzta. A *Budapesti Hírlap* felrótta a muzsikusoknak, hogy általuk csak alacsony színvonalon tudott operarészleteket adnak elő, a magyar dallamokat viszont túlzottan variálják, cifrázzák: „*Ma csak egy volt köztetek, a kinek öröm volt hallani a hegedűjét: a váci Banda Marci, mikor a Cserebogárt játszotta, de csakis, a mikor azt játszotta. És azért volt öröm hallani, mert nem cifrázta a vonóval, hanem csak a szívéből eredő ékességeket rakta rá.*”⁸⁵ A *Fővárosi Lapok* levelezője hónapokkal később is felidézte a dalt, amit a prímás „*a legtisztább magyar stílusban*” játszott.⁸⁶ A *Székely Nemzet* szerint Banda arra törekedett: „*nyugodt, sima vonással, dallamosan játszani a hallgató nótát*”, és a lap a muzsikus vidéki származását is megemlítette annak háttereként, hogy „*nem cifráz, nem sallangoz csak azért, hogy nagyobb technikát produkáljon, de annál több érzést vesz ki a hegedűjéből. A 'Cserebogár sárga cserebogár' kezdetű gyönyörű dalt játszotta, igazán szépen és nagy érzéssel, úgy, ahogy az ilyen egyszerű és mégis szívhez szóló nótát játszani kell.*”⁸⁷ Tizenkét évvel később Porzó, azaz Ágai Adolf (1836–1916) újságíró nemcsak azért ítélte el korának fiatal prímásait, mert a legkülönbözőbb divatos idegen dallamokat játsszák, hanem mert „*a hatás növelése végett lélekzETFogyasztó nyújtásokkal olyan szakgatott, görcsös módon adják elő még a mi kedves régi dalainkat is, hogy csak tapogatózva ismerünk rájuk.*”⁸⁸ Velük szemben a falusi kis bandák romlatlan játékára utalt, másrészt a régi nótákhoz, régi játékmódhoz visszanyúló Banda Marcit és Balogh Károlyt dicsérte. A vidéken megőrzött

⁸³ Nagy cigányhangverseny, i.m.; Cigányhangverseny a Vigadóban, i.m.

⁸⁴ Tari Lujza: „Koltói czardas” – Liszt Ferenc magyar rapszódiai és a népzene. In Angi István – Csákány Csilla (szerk.): *Zenei művelődésünk a változó régióban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013. 106.

⁸⁵ Nagy cigányhangverseny. *Budapesti Hírlap*, X. évf. 84. sz. (1890. III. 26.) 2.

⁸⁶ A Margit-sziget zenéje. *Fővárosi Lapok*, XXVII. évf. 202. sz. (1890. VII. 24.) 1489.

⁸⁷ Czigányhangverseny. *Székely Nemzet*, VIII. évf. 50. sz. (1890. III. 29.) 4.

⁸⁸ Porzó: Cigányok alkonya. Befejezés. *Budapesti Napló*, VII. évf. 294. sz. (1902. X. 26.) 1–2.

tradícióhoz kapcsolta Bandát a *Független Magyarország* is, mikor a cigányzene-versenyen fellépő debreceni Magyaritestvéreket, kik „*az Alföld friss levegőjét hozták magukkal*”, úgy jellemezte, hogy egyszerű, cikornyátlan játékuk a Banda Marciéhoz áll legközelebb.⁸⁹

A 20. század elején Banda Marcit már az „*utolsó klasszikus cigányprímás*”-nak tekintették.⁹⁰ A cigányzene-verseny előtt az ügyvéd és publicista Báttaszéky Lajos a régi, „*nagystílusú*” cigányok utolsó képviselőjének nevezte, dicsérte póztalanságát, előadásmódját pedig így jellemezte: „*Felfogása csodásán nemes, egyszerű, cifrázás nélküli, vonókezelésében pedig hatalmas őserő nyilvánul.*”⁹¹ Amint azt Balassa Ármin szegedi ügyvéd és újságíró 1895-ben „*A mi cigányaink*” című cikkében megfogalmazta, az ornamentika mértékletessége önmagában nem elég a stílusos előadáshoz: „*A túlságos sok cigányos cifrázat, vagy az egészen sima, de vontatott, sentimentális előadás egyformán megöli a magyar nótát. Mérsékeltén, izléssel alkalmazott ékítések és a szöveggel haladó, lendületes dallamvezetést kíván a magyar nóta és a cigány próbája az, hogy a dal szövegével együtt halad-e vagy sem.*”⁹² Balassa e stílus ritka képviselőiként említette – szintén vidéki prímások körébe vonva – Banda Marcit, a hódmezővásárhelyi Béla cigányt, Szegeden pedig Fehér Poldit és Rácz Gyulát. Jóval később, 1923-ban a miskolci *Magyar Jövő* szerkesztője a cigányzenészek egyik típusának tekintette a magyaros zenészeket, akiknek előadásmódját a „*beszéltető játékmódor*” kifejezéssel igyekezett megragadni. Játékuk jellemzője szerinte a „*díszítés nélküli, sima, beszéltető előadás, a szöveggel párhuzamos édesítése a hangnak, az akcentusok magyaros alkalmazása*”, e muzsikusként pedig Berkes Bélát, Banda Marcit, a debreceni Magyarit és néhány miskolci muzsikust nevezett meg.⁹³ A *Szózat* nekrológja szerint Banda „*nyugodt vonókezeléssel, simán és igaz érzéssel játszta, vagy inkább mondta a nótát, mégpedig úgy, ahogy a szövege kívánta.*”⁹⁴ A *Magyar Jövő* megemlékező cikke szintén Banda Marci játékának „*beszéltető*”, „*cikornyamentes elbeszélő*” stílusát emelte ki, és

⁸⁹ Cigányverseny. *Független Magyarország*, II. évf. 538. sz. (1903. IX. 16.) 11.

⁹⁰ A pápa és a cigányprímás. *Pesti Hírlap*, XXIII. évf. 107. sz. (1901. IV. 19.) 9.

⁹¹ Báttaszéky Lajos: Cigányokról. *Független Magyarország*, II. évf. 533. sz. (1903. IX. 11.) 1–2.

⁹² dr. Balassa Ármin: A mi cigányaink. *Szegedi Napló*, XVIII. évf. 209. sz. (1895. IX. 2.) 8.

⁹³ Puskás Jenő: A mi cigányaink. *Magyar Jövő*, V. évf. 215. sz. (1923. IX. 23.) 1–3., ide: 2.

⁹⁴ Uott.; Pataki József: Banda Marci. *Szózat*, VII. évf. 20. sz. (1925. I. 25.) 9–10., ide: 9.

megjegyezte, hogy a primás „*a világért sem játszott volna el azt a nótát, amelynek szövegét nem ismerte.*”⁹⁵

A sajtóbeszámolók alapján az 1903-as cigányzene-verseny egyik legérdekesebb estje az lehetett, amelyen Banda Marci mellett Rác Laci lépett fel. A kortársak a két muzsikus különbözőségeit hangsúlyozva ragadták meg egyéniségüket. A *Budapesti Napló* Banda Marci szerénységét,⁹⁶ a *Pesti Hírlap* az „*őszinte érzésű, mély lelkű és igénytelen szürkeségű*” primás „*nemes egyszerűségét*” emelte ki.⁹⁷ Miközben a cigányzenészek már a 19. század második felében előszeretettel alakítottak egyre nagyobb együtteseket,⁹⁸ Banda Marci a nyolctagú bandával lépett föl,⁹⁹ amelynek egyébként kiváló összjátékát is dicsérték.¹⁰⁰ A *Hazánk* megfogalmazásában Banda „*a régi nagystíliú cigányok ez idő szerinti legnagyobb mesterének*” bizonyult, ő képviselte a „*régi igaz magyar muzsikát*”, sallangtalan előadásmódját a cikkíró a verseny legkiválóbbjának tartotta.¹⁰¹ Az *Alkotmány* a „*klasszikus*” Banda Marci „*szűztiszta, nemes*” játékát az ugyanekkor fellépő, „*titánkodó*” Rác Laci „*extravaganciáival*” állította szembe.¹⁰² Míg Rác csárdásokkal aratott igazi sikert, Banda Marcitól a hallgatókat emelték ki, melyeket szívhez szólóan, bensőségesen, minden cifrázattól mentes egyszerűséggel játszott.¹⁰³ A már kisebb sajtóvisszhangot kiváltó döntő után a *Független Magyarország* szintén Banda eredeti egyszerűségében előadott régi nótáit méltatta.¹⁰⁴

Banda Marci előadásának szépsége a nótához való hűség, a beszédszerűség mellett a gyakran bensőségesnek vagy nemesnek leírt kifejezőmódjában rejlett. A versenyen különösen dicsérték Farkas Miska *Képeddel alszom el* című dalának „*lehelletszerűen finom előadásáért*”,¹⁰⁵ ahogyan a *Magyar Jövő* említett nekrológja is játékának finomságát emelte ki

⁹⁵ Pán: Banda Marci. *Magyar Jövő*, VI. évf. 297. sz. (1924. XII. 31.) 5.

⁹⁶ Cigányverseny a Népszínházban. *Budapesti Napló*, VIII. évf. 250. sz. (1903. IX. 13.) 9.

⁹⁷ Banda Marci a Népszínházban. *Pesti Hírlap*, XXV. évf. 250. sz. (1903. IX. 13.) 6.

⁹⁸ Sárosi, *A cigányzenekar múltja*, i.m., 88–89.

⁹⁹ Népszínház. *Pesti Napló*, LIV. évf. 250. sz. (1903. IX. 13.) 13.; Banda Marci a Népszínházban, i.m.

¹⁰⁰ Népszínház. *Pesti Hírlap*, XXV. évf. 261. sz. (1903. IX. 24.) 9.

¹⁰¹ Cigányzenekarok hangversenye. *Hazánk*, X. évf. 217. sz. (1903. IX. 15.) 8.

¹⁰² Az országos cigányverseny. *Alkotmány*, VIII. évf. 217. sz. (1903. IX. 13.) 8.

¹⁰³ Népszínház. *Budapesti Hírlap*, XXIII. évf. 251. sz. (1903. IX. 13.) 12., Cigányverseny a Népszínházban, i.m.

¹⁰⁴ Döntő küzdelem a cigányversenyben. *Független Magyarország*, II. évf. 548. sz. (1903. IX. 26.) 14.

¹⁰⁵ Banda Marci a Népszínházban, i.m.; Népszínház. *Magyarország*, X. évf. 232. sz. (1903. IX. 27.) 13.

az egyszerűség és beszédszerűség mellett.¹⁰⁶ A *Pesti Napló* erényének a mély érzést tartotta, és ehhez kapcsolódott a primással szemben leírt egyetlen negatívum, amennyiben ugyane lap hibájaként ennek túlhajlását, a szentimentalizmust nevezte meg.¹⁰⁷ Az ünnepélyes eredményhirdetésen, amelyen Banda Marci mint az egyik nagydíjas játszott, a *Független Magyarország* lágy, nemes tisztaságú zenéjéről írt,¹⁰⁸ a *Pesti Napló* szerint „Banda Marci hegedűje sír és nevet, szívtől szívhez szól.”¹⁰⁹ Hanglemezeivel kapcsolatban is azt dicsérte később a *Zenekereskedelmi Közlöny* című szaklap, hogy kiválóan sikerült Banda „legjellemzőbb tulajdonsága, a varázslatossággal határos, szívbe kapó vonóvezetés” reprodukciója.¹¹⁰ Más tekintetben sem változott az évek során a primás megítélése. 1911-ben, működése 50. évfordulója alkalmából az Uránia Színházban tartottak hangversenyt, amelyen különböző műsorszámok között Banda is fellépett. A *Budapesti Hírlap* előzetesen a muzsikust „páratlanul tiszta, mély érzésű és nemesen egyszerű játékát” ígérte a magyarnótákban,¹¹¹ majd a műsor után az utolsóként játszott *Lehullott a rezgő nyárfa* kezdetű nóta cikornya és modorosság nélküli nemes egyszerűségét méltatta.¹¹²

Id. Banda Marci játékának kevés ismert, az alábbi linkeken jelenleg meghallgatható hangfelvétele összhangban áll az egykorú sajtó jellemzéseivel. Egy 1912-ben készült gramofonlemez kapcsán a *Zenekereskedelmi Közlöny*ből úgy értesülünk, hogy a primás sokáig ódzkodott a hanglemezfelvételektől.¹¹³ Szintén Márton nevű fia viszont rendszeresen játszott lemezre, és mivel a sajtóban nem mindig különböztették meg őket id. vagy ifj. jelöléssel, nem egyértelmű, hogy a „Banda Marci” névvel megjelent számos hanglemez közül melyiken melyikük szerepel.¹¹⁴ A Gramophone Company 1912-ben készített hanglemezein¹¹⁵ azonban az „öreg Banda Marci

¹⁰⁶ Pán, Banda Marci, i.m.

¹⁰⁷ Népszínház, *Pesti Napló*, i.m.

¹⁰⁸ A cigányverseny kitüntetései, i.m.

¹⁰⁹ A cigányverseny győztesei, i.m.

¹¹⁰ Garde: Új hanglemezekről. *Zenekereskedelmi Közlöny*, II. évf. 11. sz. (1912. XI. 1.) 3–4., ide: 3.

¹¹¹ Banda Marci jubileuma. *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf. 224. sz. (1911. IX. 21.) 10–11.

¹¹² Banda Marci jubileuma. *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf. 233. sz. (1911. X. 1.) 10.

¹¹³ Garde: Új hanglemezekről. *Zenekereskedelmi Közlöny*, II. évf. 9. sz. (1912. IX. 1.) 3–4.

¹¹⁴ Banda Marci, illetve ifj. Banda Marci névvel feltüntetve számos gramofonlemez tartalma elérhető a Nemzeti Filmintézet Gramofon Online nevű gyűjteményében: <https://gramofononline.hu/>

¹¹⁵ Stephen R. Clarke–Roger Tessier: *The Gramophone Company Discography*. A searchable database. <https://gramophonecompanydiscography.com/> Id. Banda Marci

cigányzenekara” felirat egyértelműen azonosítja a primást, akinek kilétét a *Zenekereskedelmi Közlöny* híradásai is megerősítik.¹¹⁶ A kilenc lemezoldal közül három megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának lemezein,¹¹⁷ ezek egyike és két további pedig Bartha Zoltán Ágoston magángyűjteményében.¹¹⁸

Általában véve elmondható, hogy az első világháború előtti hanglemezekon rögzített magyarnóták és hallgatók a tempójukat és frazeálásukat tekintve kevésbé szélsőségesek, mint ami a későbbi korszakokból ismert cigányzenei stílusra jellemző.¹¹⁹ A dallamsorokon belüli

lemezeit lásd:

https://gramophonecompanydiscography.com/advanced_search_results?artist=%22%C3%B6reg+Banda+Marci%22&artistAlt=&title=&titleAlt=&prefix=&suffix=&matrixNumber=&issueNumber=&recordingDate=&location=&filename=&other=¬es=&maxResults=1000 (Utolsó letöltés: 2024. XII.29.).

¹¹⁶ Garde, Uj hanglemezekről, (1912. IX. 1.), i.m. 3.; uő, Uj hanglemezekről, (1912. XI. 1.), i.m., 3.; uő: Uj hanglemezekről. *Zenekereskedelmi Közlöny*, III. évf. 1. sz. (1913. I. 1.) 3–5., ide: 4.

¹¹⁷ Ha kimegyek a temető dombjára és csárdás. Öreg Banda Marci cigányzenekara. Concert Record „Gramophone”, G. C.-70798, matr. 14222L; Naptól hervad, naptól virít a rózsa és Még azt mondja az anyám – Csárdás. Öreg Banda Marci cigányzenekara. Concert Record „Gramophone”, G. C.-70799, matr. 14233L. Online elérés: <https://hangtar.oszk.hu/gramofon/ha-kimegyek-a-temeto-dombjara-es-csardas/> (Utolsó letöltés: 2024. december 29.); Ott lakom én kint a pusztán, a perjési határban és 100 forintos bankó - Csárdás. Öreg Banda Marci cigányzenekara. Concert Record „Gramophone”, 1913, G. C.-70819, matr. 14228L. Online elérés: <https://hangtar.oszk.hu/gramofon/uj-csardas-egyveleg/> (Utolsó letöltés: 2024. XII. 29.).

¹¹⁸ Zavaros a Rima vize és Nincs mennyország. Öreg Banda Marci cigányzenekara. Concert Record “Gramophone”, G. C.-70800, matr. 14230L. Online elérés: <https://www.youtube.com/shorts/Gchcnl0kCDc> (Utolsó letöltés: 2025. I. 9.); Hét csillagból van a gönczöl szekere és Kályha vállán a cicza. Öreg Banda Marci cigányzenekara. Concert Record „Gramophone”, G. C.-70801, matr. 14228L. Online elérés: <https://www.youtube.com/shorts/5b1hr4c7YNg> (Utolsó letöltés: 2025. I. 9.); Ott lakom én kint a pusztán a perjési határban és Százforintos bankó. Öreg Banda Marci cigányzenekara. Concert Record „Gramophone”, G. C.-70819, matr. 14228L. Online elérés: <https://www.youtube.com/shorts/hdKgyXmiu78> (Utolsó letöltés: 2025. I. 9.) Bartha Zoltán Ágoston több ezer, többségében korai cigányzenei hanglemezt tartalmazó gyűjteményének katalógusát lásd: http://www.musicart.hu/agoston/#gr_katalogus (Utolsó letöltés: 2024. XII. 29.). Ezúton is köszönöm Bartha Zoltán Ágoston segítségét kutatásomban.

¹¹⁹ Bővebben, kiválasztott hangfelvételek összehasonlítása alapján lásd Riskó Kata: A cigányzenei előadásmód változásai egy étterem-monográfia alapján. In Ignác Ádám (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkulturák. Tanulmányok a magyar populáris zenéről*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015. 57–73, ide: 69–73.

T

Hét csillagból van a gönczöl szekere.

Ének.

Andante rubato.

Hét esil-lag-ból van a gön-czöl sze-ke-re Hét sze-re-tím volt én ná-lem

Zongora.

fp

egy-szer-re A hét kö-zül hű-sé-ges csak egy va-la

rit.

a tempo

Az is nyug-szik te-me-lő-ben kék ne-fe-lejts hant a-latt A hét kö-zül hű-sé-ges csak

a tempo

a tempo

egy va-la az is nyug-szik te-me-lő-ben kék ne-fe-lejts hant a-latt.

a tempo

12

R. & C. 2009f M.D. 2+60.

3. kép. Hét csillagból van a gönczöl szekere. A legszebb 101 magyar népdal Allaga Géza, B. Bánffy Gy., Dankó Pista, Gaal Ferencz, Káldy Gyula, Lányi Ernő, Székács Gyula, Szentirmay Elemér, Volny Vilmos stb., stb., zeneszerzőktől eredeti kiadásban. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, é. n. (R. & C. 2019).

lassítások, az egyes hangok nyújtásai kimutathatóan mértékletesebbek. Id. Banda Marci kevés hanglemezének ismeretében az is érthetővé válik, hogy a kortársak az egykorú cigányzene viszonylatában is miért az előadás egyszerűségét, a nótához való hűségét emelték ki. A primás a hallgatókat lassan, de énekelhető tempóban játssza, a stílusra jellemző *rubato* előadásmód szabadsága sem haladja meg a hallgató nóták éneklésének kötetlenségét. A dallamsorok egységét a dinamikával, tempóbeli és ritmikai eszközökkel egyaránt biztosítja. A lassú dallamokban is érzékelteti az ütemeket, amelyek általában körülbelül azonos hosszúságúak, és amikor egy-egy helyen az

ütemeken átívelő szabadsággal kezeli a ritmust, a dallamsoron belül kiegyenlíti a különbségeket. A dallamsorok kezdetét a magyar nyelv sajátosságainak megfelelően súlyozza. Míg a cigányzenei *rubato* játék tipikus eleme, hogy a dallamsorok lejtését a muzsikusok a hosszabban kitartott kezdőhangot követő gyorsítással, majd a sorok végének fokozatos lassításával alakítják ki, Banda játéknak beszédszerűségét az ezen belül megfigyelhető agogika, azaz az egyes szótagoknak megfelelő dallamhangok szintjén megjelenő ritmikai szabadság, valamint a dallamot élővé tevő árnyalt artikuláció adja. Bár mindez nem feltétlenül igazodik a dalszöveg prozódijához, közönsége az énekel-

68

63.

Ha kimegyek a temető árkába...

Lassan.

Ének.

Ha ki - me - gyek a te - me - tő ár - ká - ba

Zongora.

Le - bo - ru - lok é - des a - nyám sír - já - ra.

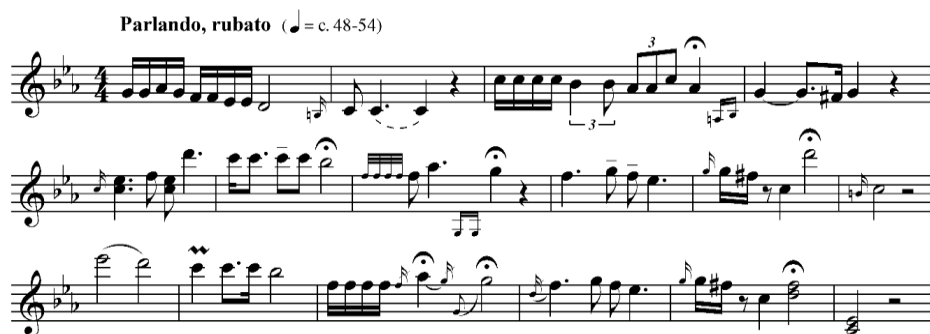
Kelj fel a - nyám, kelj fel a - nyám a sír - ból

Csa - var - gó lett leg - ked - ve - scbb fi - ad - ból.

The image shows a musical score for the song 'Ha kimegyek a temető árkába...'. It consists of four systems of music. Each system has a vocal line (Ének) and a piano accompaniment (Zongora). The tempo is marked 'Lassan.' (Ad libitum). The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 4/4. The lyrics are in Hungarian. The piano part features a prominent bass line with chords and some melodic movement. Dynamics like *p* (piano) and *f* (forte) are indicated. The score ends with a double bar line and repeat dots.

M. B. 67.

4. kép. Ha kimegyek a temető árkába... Blaháné dalai. 102 legszebb magyar nóta.
Méry Béla, Budapest, é. n. (M. B. 67).

5. kép. Ha kimegyek a temető dombjára és csárdás. Öreg Banda Marci cigányzenekara.
Concert Record „Gramophone”, 1913, G. C.-70798, matr. 14222L.
Részlet. A szerző lejegyzése.

hető tempó és a magyar nyelv lejtésének megfelelő frazeálás mellett emiatt a hangszeres *parlando* stílus miatt érezhette játékát természetesnek és magyarosnak.

A kevésbé díszítetten előadott *Hét csillagból van a gönczöl szekere* kezdetű hallgató jó példája a beszédszerűségnek (3. kép). Noha az alapvetően egyenletes hangértékekben mozgó, egyszerű ritmikájú dallam első hangjait Banda a hallgatók általános előadási gyakorlatának megfelelően hosszan kitartja, a sorok további részét kifejezetten lendületesen, összefogottan játssza. Az egyes hangok időtartamának apró különbségei oldottá teszik a ritmust. Azt is megfigyelhetjük, hogy a primás nemcsak a sorkezdeteket, hanem – a magyar nyelv lejtését követve – általában az egyes szavak első szótagjára eső hangokat hangsúlyozza, a dal ismerői számára még inkább a nótázást idézve. Játékának jellegzetességeit kidomborítja, ha felvételét összehasonlítjuk a kor egy másik neves primásának, a cigányzene-versenyen feltűnt nyitrai Sovánka Nándornak az előadásával.¹²⁰

A hangfelvételek tanúsága alapján Banda Marci az ékesítésekben is a nóta dallamát helyezte előtérbe. A viszonylag gazdagabban díszített *Ha kimegyek a temető dombjára...* dallamának lejegyzésén megfigyelhetjük, hogy a primás elsősorban egy-egy hangnyi előkét, utókát, váltóhangot alkalmaz, a hangok, motívumok terjedelmesebb körülírásai, cifrázatai nem jellemzők (4-5. kép). E dallamban is lehetőségünk adódik az

¹²⁰ Hét csillagból van a gönczöl szekere... Sovánka Nándor és cigányzenekara. Első Magyar Hanglemezzel Gyár, 635, matr. 635. Online elérés: <https://gramfononline.hu/315275500/het-csillagbol-van-a-goncol-szekere> (Utolsó letöltés: 2024. XII. 29.)

összehasonlításra, mégpedig éppen annak a Rácz Lacinak az előadásával, akitől való különbözőségét a cigányzene-verseny során a sajtó is szívesen taglalta.¹²¹ Banda Marci a díszítményekben feltűnően ragaszkodik a dallamhangokhoz, azok előlegezésével, ismétlésével, oktávval feljebb vagy lejjebb való

megszólaltatásával variálja a melódiát. Ha el is távolodik a dal énekelt formájától, a dallam lényegét kiemeli azzal, hogy ezek a dallamhangokkal egyező díszítések hangerejüket tekintve főhangértékűek, míg a többi díszítés, vagy a hangrepetíciók egy része dinamikailag háttérben marad. Banda előadásmódjának puritán karakteréhez hozzájárulhatott, hogy a primás a kor cigányzenei, de a klasszikus zeneitől sem idegen előadási gyakorlatához képest kevésbé élt a dallamhangok közötti csúszásokkal. A most vizsgált felvételek közül ezeket leginkább a kifejezetten lassú tempójú *Zavaros a Rima...* kezdetű nótában alkalmazza. Hallgatóinak felvételein ugyanakkor a technikai problémák ellenére is átsüt a sokat emlegetett bensőséges, finom hangvétel és érzelmi telítettség.

A muzikus hanglemezeinek meglehetősen behatárolt időkeretét elsősorban a hallgatók töltik ki, de mindet követi csárdás. Ezeket a primás, illetve a teljes együttes hol inkább kettes, hol inkább négyes ütemben, mindig feszesen, elsősorban a táncszerűséget hangsúlyozva játssza. Közvetlenül a hallgatót követően Banda viszonylag mérsékelt tempóban húzta a csárdásdallamokat. Kifejezetten visszafogott tempójú a *Még azt mondja az anyám...* kezdetű dallam, ami talán a stílusával is összefügg, hiszen a 18. században, illetve a 19. század első felében népszerű ereszkedő dúr dallamréteg e képviselője a 19. század közepén volt több népszínműben szereplő, kedvelt dal (*6. kép*).¹²² Más lemezekon a hallgatót és a csárdásokat a frissek tempóbeli fokozatosságának régi hagyományát megőrizve igen gyors zárószakasz követi. A lemezen *Kályha vállán a cicza* címmel szereplő csárdásban – amely előtt, a hallgató végén talán Banda hangján hallunk egy halk dallambemondást – a muzikusok viszonylag hosszan tartják a friss

¹²¹ Ha kimegyek a temető árkába. Rácz Laci, cigányzenekara. Gramophone Concert Record, G. C.-70534, matr. 5412 I. Online elérés: https://gramofononline.hu/1455252444/ha_kimegyek_a_temeto_arkaba (Utolsó letöltés: 2024. XII. 29.)

¹²² A típusról lásd bővebben: Riskó Kata: A magyar népies zene Erkel operáiban. *Magyar Zene*, LVII. évf. 2. sz. (2019. V.), 140–167. 153. A későbbi népi gyűjtések mellett a dallamváltozatok történeti forrásai is megtalálhatók az MTA-BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjtemény típusrendjének 18.1120. és 10.0120. sz. típusaiban.

kezdeti, mérsékelt tempóját, de itt és a leggyorsabb zárószakaszban is élnek a különböző szólamokban a dallam feszes és virtuóz variálásával. A primás ezt a szakaszt csendesebb záróformulával kerekíti le.

6. kép. Még azt mondja az anyám – Csárdás. Öreg Banda Marci cigányzenekara.
Concert Record „Gramophone”, 1913, G. C.-70799, matr. 14233L.
Részlet. A szerző lejegyzése.

Báttaszéky Banda Marci erényei közé sorolta, hogy megőrizte a régi magyar dallamokat. Repertoárjából megemlített *Rákóczi-kesergőt*, kuruc dalokat, s úgy látta, „*az egyszerű vén cigány valóságos kortörténeti csoportokba rendszeresíti az ő nótáit.*”¹²³ Ahogyan sok más cigányzenész, Banda Marci is szerzett egy-egy eseményre „souper csárdás”-t,¹²⁴ *Dunántúli csárdást*,¹²⁵ *Baka-csárdást*,¹²⁶ megjelent *Fiam hagyj, ne ríkass* című csárdása,¹²⁷ ez azonban munkásságának marginális része volt. Az általa gyakran játszott régi dallamokat mások is számon tartották.¹²⁸ A Rácz Pál síremlékének javára adott hangversenyén Banda egy különlegességet, egy egyetlen húron húzott dudánótát mutatott be, ami nevelőapja kedvelt műsorszáma volt.¹²⁹ 1901-ben a *Hazánk* szerzője korának cigányzenész-nemzedékén kesergett, mely „*nem a Bihari, Lavotta utódja, de még a most élő Banda Marcié sem, aki a régi időből*

¹²³ Báttaszéky, Czigányokról, i.m.

¹²⁴ A tegnapi bál. *Vácsi Közlöny*, VIII. évf. 47. sz. (1886. XI. 21.) 3.

¹²⁵ A „Fehérmegyei társaskör”. *Pesti Hírlap*, XIII. évf. 35. sz. (1891. II. 5.) 5.

¹²⁶ A Mária Terézia-ezred bálja. *Magyarország*, VII. évf. 53. sz. (1900. II. 23.) 9.

¹²⁷ Apróhirdetések. *Budapesti Hírlap*, XVI. évf. 294. sz. (1896. X. 25.) 18.

¹²⁸ Döntő küzdelem a cigányversenyben, i.m.

¹²⁹ Síremlék Rácz Palinak. *Pesti Hírlap*, XI. évf. 198. sz. (1889. VII. 21.) 5. A nógrádi születésű Rácz Pál talán gyermek-, illetve fiatalkorából ismert dudánótákat és hegedűs dudautánzásokat, amelyekhez hasonlókat – ha nem is egyetlen húron előadva – a 20. századi népzene gyűjtések során is rögzítettek éppen e vidék hagyományos zenéjéből. Lásd Tari Lujza: A dudahagyomány továbbélése hegedűn. In Berlász Melinda – Domokos Mária (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1986*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1986. 109–123., ide: 110–111.

a jelenbe síró melódiákkal ringatja el a lélek álmodását.”¹³⁰ A cigányzene-versenyen a Magyarország szerzője szerint Banda „sorjára csalogatta elő hegedűjéből azokat a régi, gyönyörű, igaz magyar nótákat, miken még nincs nyoma az iparszerű nótagyártásnak, meg annak a sok idegenszerűségnek, mik az operett-izléstelenségek, amerikai exotikus zenei durvaságok és bécsi gassenhauerek korszakában korcsosították el a magyar nóta szépségeit.”¹³¹ Itt előadott műsorából a sajtó a *Cserebogár* mellett kiemelte a *Káka tövén költ a ruca, Ég a kunyhó, ropog a nád* kezdetű, a 19. század első felében már népszerű dalokat, Petőfi Sándor *Honfidalán*ának megzenésítését, a döntőben elhangzott *Kossuth-nótát* és a szintén hazafias *Jaj, de huncut a német* kezdetűt.¹³² A záróesten a muzsikus néhány kesergő után 1848-as honvéd nótákat,¹³³ illetve az *Alkotmány* megfogalmazása szerint 1848-as verbunkos indulót játszott.¹³⁴ Két évtizeddel később a *Szózat* nekrológja Bihari *Hatvágás* verbunkját, Boka *Kesergőjét*, Lavotta *Hallgatóját* is megnevezte a Banda által szívesen játszott régi dallamok közül.¹³⁵

1915-ben is a *Cserebogár*, *Ég a kunyhó*, továbbá a szintén az előző század közepén közismertté vált *Magasan repül a daru* és *Repülj fecském* kezdetű nótákat emelte ki műsorából a *Pesti Hírlap*.¹³⁶ Az évtizedek során azonban e repertoár egyre inkább letűntnek érződhetett. 1912-ben az *Ung* budapesti tudósítója Bandát régi szép nótákat játszó, de a többiek szemében divatjamúlt öreg primásként jellemezte.¹³⁷ A *Váci Hírlap* úgy foglalta össze a váci hangversenyéből megnevezett dalokat – szintén a *Cserebogár*, *Repülj fecském*, a hasonló korú *Ezt a kerek erdőt járom én*, *Szeretnék szántani*, továbbá a *Nagy a feje, búsuljon a ló* kezdetű dalokat, *Rákóczi kesergőjét* – mint amiket „már 5, 10, 20 éve felejtgetünk.”¹³⁸ Banda érdemkeresztjének jelentőségét a *Pesti Napló* éppen azzal indokolta, hogy ezzel az uralkodó olyan muzsikust tisztelt meg, aki „talán egyedül óvja azokat a magyar dalokat a feledéstől, amelyeket valaha a főváros is együtt dalolt a vidékkel s amelyeket

¹³⁰ A muzsikus cigány. *Hazánk*, VIII. évf. 167. sz. (1901. VII. 17.) 6.

¹³¹ Népszínház, *Magyarország*, i.m.

¹³² Banda Marci a Népszínházban, i.m.; Népszínház, *Magyarország*, i.m. E dalok 19. századi forrásairól lásd bővebben: Kerényi György: *Népies dalok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961. 209–213.

¹³³ A cigányverseny győztesei, i.m.

¹³⁴ ml.: A cigányverseny eredménye. *Alkotmány*, VIII. évf. 231. (1903. szeptember 30.) 7–8.

¹³⁵ Pataki, Banda Marci, i.m., 9.

¹³⁶ Hangverseny. *Pesti Hírlap*, XXXVII. évf. 30. sz. (1915. I. 30.) 11.

¹³⁷ Istenem. *Ung*, L. évf. 39. sz. (1912. IX. 29.) 4.

¹³⁸ Szentgyörgyi: Banda Marci hegedűje. *Váci Hírlap*, XXVI. évf. 8. sz. (1912. I. 28.) 1–2.

azóta a kuplé és az operett szorított ki innen.”¹³⁹ Nekrológjában Krúdy Gyula is megemlékezett erről: „Az öreg Banda Marci a maga nótáival még csak egy nyíllövésnyire sem hagyta el a tizenkilencedik magyar századot : — az ő nótái mindig azok voltak, amelyekről Kosztolányi Dezső egyik legutóbbi versében így ír: »...Apám lakodalmán, fiam lakodalmán, nagyapám lakodalmán, unokám lakodalmán, muzsikálok nekünk cimbalmos bánatod...« Nem tanult, de nem is felejtett.”¹⁴⁰

¹³⁹ Banda Marci érdekkeresztje. *Pesti Napló*, LXIV. évf. 63. sz. (1913. III. 14.) 13.

¹⁴⁰ Krúdy Gyula: A legöregebb magyar cigányprímás emlékezete. *Színházi Élet*, XV. évf. 2. sz. (1925. I. 11–17.) 23.